

УДК 655.413:087.5

ДО ПРОБЛЕМИ МОВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ

Е.І. Озар

Вивчаються питання якісного україномовного забезпечення вітчизняної літератури для дітей, яка в умовах колективного, зокрема родинного, білінгвізму в Україні повинна сприяти вихованню мовної і мовленнєвої культури молодого покоління. Подаються результати соціологічних досліджень, спрямованих на з'ясування мовленнєвих пріоритетів і звичок учнів початкової школи міст Львова, Києва, Чернівців.

Изучаются вопросы качественного украиноязычного обеспечения украинской литературы для детей, которая в условиях коллективного, в частности семейного, билингвизма в Украине должна способствовать воспитанию языковой и речевой культуры молодого поколения. Подаются некоторые результаты социолингвистических исследований, направленных на выявление речевых приоритетов и привычек учеников начальной школы городов Львова, Киева, Черновцов.

У пошуках відповідей на питання, якою за змістом і формою має бути сучасна дитяча книжка, щоб в умовах жорсткої конкуренції з аудіовізуальними комунікативними каналами, в умовах загального падіння інтересу до читання ефективно "працювати" з таким специфічним і тонким реципієнтом, як акселерована дитина кінця ХХ — початку ХХІ ст., ми змушені були звернутися й до проблем, які, на перший погляд, нібито перебувають поза сферою видавничої компетенції, проте вкрай важливі для тих, хто пише, створює і видає літературу для дітей. Йдеться про те, яким сьогодні мало б бути її мовне забезпечення.

З точки зору психолінгвістичного та дидактичного будь-яке дитяче видання повинно максимально сприяти ефективному рідномовному вихованню юних читачів. Проте, як виявилося, за тієї двомовної ситуації, що склалася сьогодні в Україні, "рідномовне" для багатьох дітей не означає "україномовне". Адже відомо, що парадоксальність мовної й мовленнєвої ситуації в країні полягає саме у тому, що мова етнічної більшості українського суспільства, яку Конституцією проголошено державною зі всіма наслідками, що звідси мали б випливати, в умовах українсько-російської двомовності насправді продовжує залишатися мовою меншості.

Все це спонукало нас дослідити мовленнєву поведінку: мовленнєві звички та пріоритети учнів початкової школи*. До уваги бралися також позамовні чинники, якими ця поведінка визначається. Оскільки дослідження ще тривають, можна говорити лише про попередні висновки.

Відомо, що в Україні, насамперед у її центральних, східних і південних областях, окрім таких форм українсько-російської двомовності, як функціонально-стилістична, територіальна, територіально-соціальна, конфесійна, досить широко представлена т.зв. *родинна, або вікова двомовність*. Скажімо, старше покоління, що виїхало зі села, продовжує у побуті спілкуватися українською мовою, тоді як діти вже віддають перевагу російській мові.

З уведенням обов'язкового україномовного навчання в середній школі цілком ймовірно видається подальший сценарій "з точністю до навпаки": онуки україномовних українців, діти їх російськомовних дітей, під впливом цілеспрямованої освітньої програми можуть поступово "вертатися" до рідної мови своєї національності: мови дідів і бабусь. Доволі симптоматичними виглядають відповіді учнів молодших класів, які брали участь у напому дослідженні: на питання "як ти лагідно звертаєшся до батьків" більшість (у побуті російськомовних) дітей, особливо з київських і чернівецьких шкіл, реагували російськими словами, натомість серед використовуваних ними звертань до дідуся та бабусі найчастіше називали українські лексеми з характерними українськими словотвірними формантами: *бабця(ю), діду, бабуня, дідуню, бабунця, бабунечка* (а не *бабушка, дедушка, дедуля, бабуля, бабунечка*).

На подібні прогнози могла б надихати також динаміка українізації середньої освіти в Україні**. Добре було б лише, коли б кількісні показники швидше переросли в якісні. Бо ситуація зсередини не виглядає так "променисто", як наведена статистика.

У типових (відвіданих нами київських і чернівецьких) "новонароджених" україномовних школах насправді панує штучна мовна ситуація: і для учнів, і для учителів україномовним є лише урок (не торкаємося тут питань нормативності уживаної мови). При дослідженні мовленнєвої поведінки всіх учасників навчального процесу не полишає відчуття певної умовності, "неправдивості" всього, що відбувається довкола.

Дається взнаки брак кваліфікованих педагогів, класоводів початкових класів — реальних носіїв української мови. Хоч не важко збагнути, наскільки архіважливою є роль вчителя 1—3 класів у вихованні мовної поведінки і мовної культури його підопічних, якою сильною і "нормативною" мовною, *україномовною особистістю* він повинен бути.

Україномовний досвід, набутий дітьми у школі, немає практичної підтримки, продовження у позашкільній сфері — бо соціум, що оточує школяра, залишається російськомовним (часом "войовничо-російськомовним"), часто одномовною — російськомовною — є і сім'я.

З такою ситуацією доволі виразно контрастує та, що склалася в школах Львова, які перейшли на українську мову навчання віднедавна, у класах, де навчаються діти з російськомовних родин. Умови опанування ними української мови значно комфортніші: знання, отримані під час занять здебільшого *в якісному мовному виконанні*, не лише з української мови, а й з інших предметів, мають можливість закріпитися у загалом україномовному позашкільному середовищі, згодом вони можуть органічно перерости у відповідні мовні вміння й навички, стійкі мовленнєві звички.

Вважаємо, що майбутнє української мови в Україні сьогодні визначається тим, наскільки ефективним виявиться процес виховання нового покоління "україномовних українців", бодай природних двомовців. Більш продуктивно і далекозоро сьогодні "ставити" (вибачайте за термінологію) у цій справі саме на молодшу категорію мовців — дітей, а не на дорослих громадян.

Підстав для такого твердження є, на наш погляд, кілька. По-перше, діти — найбільш піддатлива категорія мовців, не обтяжена соціальним, політичним, мовленнєвим досвідом, яка легко адаптується до мовних трансформацій (індивідуального та колективного характеру) і для

* Опитувалися учні кількох шкіл Львова, Києва, Чернівців.

** Якщо у 1991 р. загалом в Україні було 50,8% шкіл з українською мовою (російських — 48,8%), то до 1994 р. їх кількість зросла до 65% (російських, відповідно, зменшилася до 34%). За станом на 1994 р. лідером серед областей є Тернопільська область зі 100-відсотковим показником україномовних шкіл. У Рівненській, Івано-Франківській, Львівській, Волинській, Хмельницькій, Київській, Вінницькій, Черкаській, Житомирській, Полтавській, Кіровоградській, Чернівецькій областях цей показник коливається від 91 до 99,7%. Найнижчим показником відзначається Крим — 0,3%, у Донецькій області всього 9% шкіл з українською мовою навчання, не набагато більше у Луганській — 13%. Надто малий, як на колишню столицю УРСР, потужний науковий, культурний, мистецький центр сучасної України, відсоток україномовних шкіл у Харкові (Харківській області) — лише 48%. Навіть Дніпропетровська область випереджає його майже на 30% (За Воловиною О. Українська мова в Україні: матріна мова за національністю і мовою навчання// Про український правопис і проблеми мови/ Відп.ред. Лариса М.Л.З.Онишкевич. Нью-Йорк — Львів, 1997. — С. 210—212).

якої зміна мовленнєвих звичок, пов'язаних з природною або штучною двомовністю, не є таким важким і болісним процесом, як для дорослих. По-друге, набуті у молодшому віці (особливо шкільному) особистісні якості, зокрема ті, що пов'язані з мовленням, не тільки служать підвалинами для подальшого навчання, виховання, розвитку підлітків і молоді, а й значною мірою зумовлюють практичну, професійну та громадську діяльність дорослої особистості. По-третє, як стверджують відомі психолінгвісти (Піаже, Виготський, Леонтьєв, Негневицька, Шахнарович та ін.) [1], перша стадія формування логічного, пізнавального інтелекту людини, який породжується вербальною формою і водночас трансформується у неї, відбувається саме у віці 7–11 років.

Природно, що за умов родинної двомовності саме школа може виступати потужним чинником, здатним впливати на розвиток мовної особистості, засобом цілеспрямованого і керованого україномовного виховання. Для цього вона повинна бути озброєною продуманими і цікавими програмами, кадрами високої кваліфікації та високої мовленнєвої культури. Час відмовитися від формально лінгвістичного підходу у побудові початкового курсу української мови, на якому базувалися протягом останніх десятиліть програми і підручники для середньої школи, натомість широко запроваджувати більш ефективний комунікативно-діяльнісний підхід. Саме він передбачає формування у молодших школярів умінь висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення [3].

Проте самотужки школі, як свідчать наші дослідження, складного і багатоаспектного завдання україномовного виховання не вирішити. Їй на допомогу повинні прийти всі можливі позашкільні чинники формування мовної особистості. Серед них чи не найпершу роль має відігравати самостійне читання, читання на дозвіллі — для саморозвитку, пізнання, естетичної насолоди. Наскільки воно буде якісним і продуктивним щодо виховання мовної культури сучасної дитини, залежить від якості пропонованої юним читачам літератури, від того, як підтримуватиме суспільство сучасних видавців, що вміють і прагнуть видавати добру українську україномовну книжку для дітей.

1. Виготский Л.С Речь и мышление ребенка // Собр. соч. в 6-ти т. М., 1982. Т.2. 2. Вашуленко М. Рідна мова як засіб навчання, виховання і розвитку молодших школярів // Мовознавство: Зб.наук.праць учасників 3-го Міжнарод. конгресу україністів. Харків, 1996. С.39–42. 3. Леонтьев А.А. Исследование детской речи // Основы теории речевой деятельности. М. 1974. 4. Негневицкая Е.И., Шахнарович А.М. Язык и дети. М., 1981. 5. Піаже Ж. Речь и мышление ребенка. СПб, 1997.